

KS. ANDRZEJ KICIŃSKI

KATECHEZA OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ
INTELEKTUALNĄ W STOPNIU LEKKIM
Z UWZGLĘDNIENIEM CHARAKTERYSTYKI
PSYCHOPEDAGOGICZNEJ

Katecheza osób z niepełnosprawnością intelektualną opiera się przede wszystkim na Piśmie Świętym, które uczy, że każdy człowiek został stworzony „na obraz Boży” (Rdz 1,27) i jest zdolny do poznania oraz miłowania swego Stwórcy (por. KDK 12). Termin „katecheza” pochodzi od greckiego czasownika *κατηχέω*: „wołać z góry”, ale również: „wywoływać echo”. Katecheza osób z niepełnosprawnością intelektualną jest trudnym wyzwaniem „wywołania echa” słowa Bożego: „A Bóg widział, że wszystko, co uczynił, było bardzo dobre” (Rdz 1,31).

Magisterium Kościoła naucza, że adresatem Ewangelii jest „osoba historyczna i konkretna” (RH 13), znajdująca się w określonej sytuacji oraz będąca pod wpływem uwarunkowań psychologicznych, społecznych, kulturowych i religijnych (por. DOK 167). Zgodnie z posoborową zasadą wierności Bogu i człowiekowi uwzględnia się różne sytuacje życia osób oraz kieruje katechezę na różnorodne drogi, aby można było spotkać się z każdą osobą i dostosować orędzie chrześcijańskie oraz pedagogię wiary do różnych wymagań (por. DOK 165). Kształtują się w ten sposób elementy pedagogiki wiary, w której otwartość uniwersalistyczna katechezy ma swoje odzwierciedlenie w odpowiednim podejściu do adresatów. Dostosowanie katechezy do konkretnego człowieka oznacza przystosowanie jej treści tak, by stała się ona „jakby zdrowym i odpowiednim pokarmem” (DOK 169). Ma ono uzasadnienie teologiczne w misterium Wcielenia, odpowiada elementarnemu wymaganiu pedagogicznemu komunikacji ludzkiej i odzwierciedla postawę Kościoła.

Ks. dr hab. ANDRZEJ KICIŃSKI – kierownik Katedry Katechetyki Szczegółowej KUL; adres do korespondencji – e-mail: kicinski@kul.lublin.pl

1. CHARAKTERYSTYKA PSYCHOPEDAGOGICZNA OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ INTELEKTUALNĄ W STOPNIU LEKKIM

Osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim stanowią 2,6% populacji, a 85% wszystkich osób z niepełnosprawnością intelektualną¹. Klasyfikacja zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania w ICD-10 F70 wskazuje, że osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim nabywają umiejętności językowych z pewnym opóźnieniem, ale większość z nich osiąga zdolność posługiwania się mową do codziennych potrzeb, podtrzymywania rozmowy i uczestniczenia w wywiadzie klinicznym. Większość z nich osiąga także pełną niezależność w samoobsłudze (jedzenie, mycie się, ubieranie, kontrola zwieraczy), w praktycznych i domowych czynnościach, nawet jeśli tempo ich jest znacznie wolniejsze niż u osób w normie. Główne trudności dotyczą nauki szkolnej; wiele z tych osób ma trudności z nauczeniem się pisania i czytania. Jednakże osobom z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim można znacznie pomóc dzięki programom edukacyjnym nastawionym na rozwój ich umiejętności i kompensację występujących ograniczeń. Większość osób z lekką niepełnosprawnością intelektualną jest potencjalnie zdolna do pracy, wymagającej bardziej praktycznych niż szkolnych umiejętności, na przykład niewykwalifikowanej pracy fizycznej. W określonych warunkach społeczno-kulturowych, wymagających niewielkich osiągnięć szkolnych, funkcjonowanie osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim może nie stanowić problemu. Ale może go stanowić, jeżeli dodatkowo występuje u niej zauważalna niedojrzałość emocjonalna i społeczna. Opis kliniczny zwraca uwagę również na fakt, że trudności emocjonalne, społeczne i behawioralne osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim oraz wynikające z nich potrzeby leczenia i wsparcia są przeważnie bliższe tym, które spotykamy u osób o normalnej inteligencji niż u osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym i znacznym. Etiologię organiczną wykrywa się u coraz większej liczby osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, wciąż nie dotyczy to jednak większości. Wskazówki diagnostyczne na temat tego stopnia podkreślają, że jeżeli posługujemy się poprawnie wystandaryzowanym testem, to wynik ilorazu inteligencji 50 do 69 wskazuje na niepełnosprawność intelek-

¹ J. Kostrzewski. *Niepełnosprawność intelektualna*. Referat wygłoszony 19 września 2006 r. w Letniej Szkole Pedagogiki Specjalnej s. 16 [mps].

tualną w stopniu lekkim. Rozumienie i posługiwanie się językiem jest w różnym stopniu opóźnione, a problemy związane z posługiwaniem się mową, zakłócające rozwój niezależności, mogą utrzymywać się do wieku dorosłego. Organiczną etiologię udaje się ustalić tylko w mniejszości przypadków. Towarzyszące problemy, takie jak: autyzm, inne zaburzenia rozwoju, padaczka, zaburzenia zachowania lub wady fizyczne, mogą występować w różnych proporcjach i jeśli występują, podlegają dodatkowej klasyfikacji (oddzielne kodowanie)².

2. KLASYCZNA CHARAKTERYSTYKA OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ INTELEKTUALNĄ W STOPNIU LEKKIM

Trudności w konkretnym określeniu charakterystyki osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim wynikają przede wszystkim z faktu, że różne dysfunkcje nie są tak łatwo dostrzegalne jak przy pozostałych stopniach niepełnosprawności intelektualnej. Pomimo tych trudności psycholodzy i pedagodzy specjaliści wskazują na pewne typowe cechy osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. M. Grzegorzewska stwierdza, że osobę z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim charakteryzuje przede wszystkim upośledzona zdolność myślenia abstrakcyjnego oraz nieudolność syntetycznego ujmowania zdobytych wiadomości i wiązania ich w logiczną całość, z czego wypływa ubóstwo wnioskowania i sądów. Dziecko z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim może nauczyć się bezbłędnie tabliczki mnożenia czy przyswoić sobie wiadomości geograficzne i historyczne, nie może jednak samodzielnie operować tymi danymi i wiązać je z nowymi doświadczeniami. Brak mu zdolności orientacji w nowej, bardziej złożonej sytuacji³. H. Borzyszkowska, po analizie czynności intelektualnych tych osób, podobnie wykazuje, że podstawową dysfunkcją jest utrudnione przechodzenie od poznania zmysłowego do racjonalnego, od niższego poziomu uogólniania (konkretnego) do wyższego (abstrakcyjnego). Zauważa zdolność tych osób do abstrahowania, lecz podkreśla, że są one słabe, jeśli chodzi o wyższy poziom uogólniania. Osoby te zdolne są do tworzenia pojęć nieoderwanych, ale do właściwych pojęć oderwanych

² Światowa Organizacja Zdrowia. *Klasyfikacja zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania w ICD-10*. Kraków–Warszawa 2000 s. 190-191.

³ Zob. M. Grzegorzewska. *Pedagogika specjalna*. Warszawa 1964 s. 24.

nie dochodzą⁴. J. Wyczesany zauważa, że osobom z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim brak samodzielności w myśleniu. Podkreśla, że osoby te same mogą wykonywać proste prace i w różnym stopniu przystosowywać się do warunków życia. Niemniej z wielką trudnością tworzą pojęcia, a ich czynność umysłowa redukuje się raczej do odtwarzania wyobrażeń. Wyobraźnia twórcza tych dzieci jest uboga, zdolności kombinacyjne nikłe, sądy i wnioskowanie nieudolne, myślenie mało mobilne. Często spotykamy „duże zubożenie życia uczuciowego, które jest zależne od tego, czy jest to typ apatyczny, czy eretyczny”⁵.

M. Grzegorzewska syntetycznie opisała ścisły związek między niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim a zaburzeniami psychicznymi, nieprawidłowościami w rozwoju fizycznym i obniżeniem umiejętności społecznych. Widoczny jest wpływ niepełnosprawności intelektualnej na procesy sfery poznawczej i sfery emocjonalno-dążeńiowej, która warunkuje zdolności do przystosowania społecznego. Przedstawia to syntetycznie Tabela 1⁶.

Tabela 1. Związek między niepełnosprawnością intelektualną osób w stopniu lekkim a ich zaburzeniami psychicznymi, nieprawidłowościami w rozwoju fizycznym i obniżeniem umiejętności społecznych w ujęciu M. Grzegorzewskiej (zachowano oryginalną pisownię)

Zubożenie w procesie poznawczo-emocjonalnym
(Niedorozwój, zahamowania, nieprawidłowości i dysproporcje rozwojowe). Odbiór wrażeń zmysłowych mniej dokładny. Trudności skupienia uwagi. Tworzenie pojęć utrudnione, a więc i możliwość abstrakcyjnego myślenia dość ograniczona – konkretyzm myślenia. Utrudnione wnioskowanie, rozumienie i wykrywanie zależności stosunków, powiązań. Kojarzenie utrudnione i czasem nieprawidłowe. Skłonności do mechanicznego przyswajania wiedzy.

⁴ Zob. H. Borzyszkowska. *Oligofrenopedagogika*. Warszawa 1985 s. 41. Autorka podkreśla również prawdę, że jeżeli upośledzeniu umysłowemu w stopniu lekkim nie towarzyszą żadne znaki niedorozwoju fizycznego, zdarza się, że przy pierwszym zetknięciu się z dzieckiem można odnieść wrażenie, iż jest ono normalnie rozwinięte. Zauważa, że nawet w czasie rozmowy prowadzonej z nim na tematy z życia codziennego trudno jest się nieraz zorientować, że funkcjonuje ono na niższym poziomie. Szczególnie jest to utrudnione, gdy dziecko dysponuje dość bogatym słownictwem i ma łatwość wypowiadania się. Wówczas na pierwszy rzut oka dzieci te często nie różnią się od normalnych, ale przy głębszej analizie i wnikliwszym poznaniu można dostrzec różnice.

⁵ J. Wyczesany. *Pedagogika upośledzonych umysłowo*. Kraków 2005 s. 29.

⁶ Grzegorzewska. *Pedagogika specjalna* s. 28-29.

Mała pojemność treści poznawczych. Wyobraźnia słaba. Pamięć zasadniczo słaba, w niektórych jednak wybitna w pewnym kierunku. Utrudnione utrwalanie wiadomości, zubożona selektywność i gotowość poznawcza. Słowo ubogie w treści. Słownictwo ubogie i nie zawsze adekwatne.

Możliwość poznawcza.

Rytm procesów myślowych zwolniony.

Plastyczność myślowa mała, a więc trudności w zastosowaniu zdobytych wiadomości, orientowania się w nowej, bardziej złożonej sytuacji, w zastosowaniu nowych argumentów w rozumowaniu, w mocnych tendencjach do stereotypii myślowej. Upośledzenie samodzielności myślenia. Duża podatność na wpływy.

Panowanie nad popędami i afektami utrudnione.

Zubożenie psychoruchowe

W postawie, ruchach i sprawnościach ruchowych.

Wydłużony okres reakcji i w ogóle zwolnione tempo reakcji psychicznej. Męczliwość psychoruchowa. Mała sprawność kinestetyczna. Zaburzenia w koordynacji ruchowej. Zachowania w koordynacji ruchowej.

Niedoświadczenia funkcji psychoruchowych. Zjawiska hyper- i hipokinezy. Ruchy mimowolne. Tiki.

W mowie i piśmie. Różnego rodzaju zaburzenia i nieprawidłowości rozwojowe mowy i pisma.

Zubożenia w możliwościach wejścia w życie społeczne

Utrudniona orientacja w złożonych sytuacjach. Trudności zastosowania w nich zdobytych wiadomości. Upośledzenie twórczości, przedsiębiorczości, inicjatywy i sprawności ruchowych. Utrudnienie głębszego porozumiewania się z otoczeniem wskutek zubożenia słowa i słownictwa oraz ewentualnych nieprawidłowości rozwojowych mowy. Sugestywność. Podatność do naśladownictwa i podporządkowania się silniejszym wpływom (osłabiony krytycyzm). Podatność na zrutynizowanie się w czynnościach. Mała zdolność panowania nad popędami i afektami. Mała wydolność pracy. Zdolności do zarobkowania na życie w pewnych określonych warunkach.

Mechanizmy fizjologiczne tych zaburzeń

Słaba reaktywność korowa i czasem podwyższona reaktywność podkorowa. Mała plastyczność podkorowa. Mała plastyczność mechanizmu korowo-podkorowego i ewentualne odchylenia od normy we współpracy (kory i podkorza).

Podatność na procesy hamowania wskutek niedostatecznej wytrzymałości (słabość) komórek nerwowych (męczliwość).

Na ogół ruchliwość procesów nerwowych zwolniona. I układ sygnałowy dosyć słaby i jeszcze słabszy II układ sygnałowy, więc i współpraca ich niesprawna.

Słaba wyższa analiza i synteza. Utrudnione kształtowanie się stereotypów dynamicznych i dynamicznych układów strukturalnych.

Zwiększone znaczenie podkorza w procesach psychicznych – utrudniona kontrola korowa.

Badacze podkreślają, że rozpoznanie niepełnosprawności intelektualnej w stopniu lekkim stwarza często poważne trudności. Wynikają one między innymi z podobnych objawów zachowania się dziecka zaniedbanego i z niepełnosprawnością intelektualną, ponieważ często warunki środowiskowe dziecka mogą wpływać niekorzystnie na jego rozwój ogólny. J. Wyczesany podkreśla rozmiar zjawiska: w populacji niepełnosprawnych intelektualnie najliczniejszą grupę stanowią osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim (ok. 75%). W świetle badań dowodzi, że u tej kategorii dzieci przejście przez kolejne stadia rozwoju operacyjności rozumowania jest wolniejsze niż u dzieci w normie. Uczniowie z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim najlepiej radzą sobie z wnioskowaniem w codziennych, prostych sytuacjach życiowych, a dobre wyniki uzyskują w rozumowaniu na materiale konkretnym. Podkreśla również, że ograniczona zdolność myślenia pojęciowego dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim wpływa niekorzystnie na poziom ich percepcji. Spostrzeganie przebiega wolniej i ma węższy zakres w stosunku do osiągnięć dzieci w normie. Również w procesach pamięciowych ujawniają się zaburzenia (ograniczenie pojemności pamięci); dotyczy to także uwagi (mała jej podzielność)⁷.

Odnośnie do procesów poznawczych dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim pedagodzy specjaliści uwzględniają badania C. Burta, który poszeregował je w następujący sposób: zaburzone rozumowanie, długotrwała pamięć mechaniczna i krótkotrwała pamięć logiczna, krótkotrwała pamięć mechaniczna i długotrwała pamięć logiczna, ograniczenia stosunkowo małe w zakresie trwałości uwagi. U dzieci z niepełnosprawnością intelektualną myślenie ma charakter konkretno-obrazowy. Posługując się terminologią J. Piageta, można powiedzieć, że osiągają one okres operacji konkretnych. Obserwuje się występowanie trudności przy przechodzeniu z jednego stadium rozwojowego do następnego. Utrudnienia w uczeniu się dzieci z niepełnosprawnością intelektualną spowodowane są także różnorodnymi fragmentarycznymi deficytami rozwojowymi⁸.

Większość uczonych, analizując zaburzenia zachowania się dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, wyodrębnia dwie grupy. Pierwsza grupa to dzieci eretyczne, niespokojne, niestabilne, niezdolne

⁷ Wyczesany. *Pedagogika upośledzonych umysłowo* s. 31. Autorka przywołuje m.in. badania Łurii, Pewzner, Suchariewa i Sikory.

⁸ Zob. A. Arto. *Psychologia evolutiva. Metodologia di studio e proposta educativa*. Roma 1990 s. 205-216.

ważone, z przewagą pobudzenia. Są to dzieci nadmiernie ruchliwe, skłonne do afektywnego działania i wybuchów, z równoczesnymi trudnościami w koncentracji uwagi i znakami nadmiernego zmęczenia. Często zdumiewają tupetem, dzięki któremu praktycznie dają sobie radę w życiu, niejednokrotnie wykorzystując osoby apatyczne⁹. Drugą grupę stanowią dzieci apatyczne – pracowite, dobroniuszne, pogodne, z przewagą hamowania, ze zwolnionym tempem reakcji, biernością, nieśmiałością i płaczliwością. Postępy robią one dopiero po długim czasie pracy wychowawczej. Niektórzy badacze dodają trzeci typ, nazywany zmiennym. W tym przypadku nadmierna pobudliwość występuje na przemian ze stanami apatii i bierności¹⁰.

Dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim charakteryzuje – według J. Wyczesany – zwolnione tempo pracy, brak samodzielności, pomysłowości i przemyślanego planu działania; wymagają one nadzoru, gdyż z chwilą występowania trudności załamują się i mogą pozostawić pracę nieskończoną. Oprócz kontroli wymagają specjalnego bodźca do pracy w postaci pochwały, zachęty, nagrody, a czasem rozkazu. W większości przypadków dzieci te są wrażliwe na pochwały, co jest przyczyną ich uczuciowego stosunku do wykonywanej pracy¹¹.

⁹ M. Grzegorzewska zauważa, że dzieci o tej charakterystyce, bez odpowiedniej pracy wychowawczej, z powodu dużej sugestywności, pod działaniem nieodpowiedniego środowiska mogą zagrażać otoczeniu i popełniać w bezmyślny sposób różne przestępstwa. Zob. Grzegorzewska. *Pedagogika specjalna* s. 24. Współczesne wyniki badań A. Giryńskiego wskazują, że pojawienie się wysokiego nasilenia zachowań agresywnych nie jest charakterystyczne dla młodzieży upośledzonej umysłowo w stopniu lekkim. Młodzież ta nie różni się pod tym względem w sposób znaczący od młodzieży w normie intelektualnej. Nie jest łatwo stwierdzić, czy u osób upośledzonych umysłowo nasilenie zachowań agresywnych występuje częściej niż u osób w normie intelektualnej. Badania wskazują, że osoby te przejawiają zachowania agresywne w ten sam sposób i z podobną częstotliwością, co osoby w normie intelektualnej. Wydaje się zatem, że zachowania agresywne nie są czynnikiem różnicującym w sposób istotny osoby upośledzone i osoby w normie intelektualnej. Niektórzy autorzy doszli do wniosku, że można zauważyć pewne różnice w sposobie wyrażania agresji. Inni badacze nie odnotowali statystycznie istotnych różnic między poziomem zachowań agresywnych osób upośledzonych umysłowo i osób w normie intelektualnej bądź wyników wyższych od przeciętnych wyznaczonych na podstawie badań grup normalizacyjnych. Dlatego między agresywnością a upośledzeniem umysłowym nie można postawić znaku równości. Podobnie upośledzenie umysłowe w stopniu lekkim nie przesądza w sposób jednoznaczny o wyborze przez osobę zachowania prospołecznego lub nieprospołecznego. Zob. A. Giryński. *Zachowania prospołeczne młodzieży lekko upośledzonej umysłowo. Przejawy – uwarunkowania – kształtowanie*. Warszawa 1989 s. 151-152.

¹⁰ Zob. Grzegorzewska. *Pedagogika specjalna* s. 23-24; J. Doroszevska. *Pedagogika specjalna. Podstawowe problemy teorii i praktyki*. T. I. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1989 s. 95; Wyczesany. *Pedagogika upośledzonych umysłowo* s. 31.

¹¹ Wyczesany. *Pedagogika upośledzonych umysłowo* s. 31.

Istotne jest przypomnienie, że kolejność przekształcania się struktur operacyjnych jest taka sama u dzieci z niepełnosprawnością intelektualną, jak u dzieci o prawidłowym rozwoju. Ważne różnice zachodzą w szybkości rozwoju. Dzieci o prawidłowym rozwoju umysłowym stosunkowo szybko przechodzą przez kolejne stadia rozwoju, odrywając się całkowicie – po krótkim okresie niezdecydowania – od sądów wynikających z bardziej elementarnych form rozumowania. Przeciwnie jest u osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. Ich rozwój przebiega w tempie znacznie wolniejszym; w chwili osiągnięcia górnej granicy często zachowane są jeszcze ślady rozumowania charakterystycznego dla niższego poziomu. J. Kostrzewski stwierdza, że osoby dorosłe z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim nie przekraczają poziomu intelektualnego 12-letniego dziecka o prawidłowym rozwoju umysłowym. Natomiast ich dojrzałość społeczna nie przekracza poziomu 17-letniej młodzieży, nieodbiegającej od normy. Podkreśla również, że osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim łączą dwa, a nawet trzy pojęcia, między którymi występują jakieś podobieństwa (jak np. mucha-motyl-pszczoła itp.). Potrafią podać poprawne definicje takich pojęć, jak: książka, samochód, człowiek itp. Ich definicje zawierają rodzaj nadrzędny i różnicę gatunkową. Nie potrafią jednak podać poprawnych definicji abstrakcyjnych, np. koleżeństwo, odwaga, wierność itp. Na tej podstawie Kostrzewski stwierdza, że podawane definicje są bądź na poziomie początkowego stadium rozumienia pojęcia, bądź na poziomie konkretno-obrazowym. Brak jest więc ujmowania znaczeń na poziomie uogólnionym. Osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, dokonując wyboru cech istotnych danego pojęcia, wyodrębniają cechy istotne o charakterze szczegółowym, pomijają natomiast istotne cechy ogólne, co świadczy o zaburzeniu w zdolności abstrahowania i uogólniania¹².

J. Kostrzewski, analizując wyniki innych badaczy, ukazuje niedorozwój uczuć wyższych u osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, ich mniejszą wrażliwość i powinność moralną. Podkreśla, że w porównaniu z osobami w normie częściej daje się zaobserwować w ich reakcjach niestałość emocjonalną, impulsywność, agresywność, niepokój, niedomogi w zakresie samokontroli oraz niestabilną i nieadekwatną samoocenę. Osoby te cechuje również mniejsza odpowiedzialność i mniejsze uspołecznienie¹³.

¹² J. Kostrzewski. *Charakterystyka osób upośledzonych umysłowo*. W: *Upośledzenie umysłowe – pedagogika*. Red. K. Kirejczyk. Warszawa 1981 s. 114-116.

¹³ Tamże s. 117.

3. WSPÓŁCZESNE POSZUKIWANIA CHARAKTERYSTYKI OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ INTELEKTUALNĄ W STOPNIU LEKKIM

Współczesne badania odchodzą od powszechnego przyjmowania różnych stopni niepełnosprawności intelektualnej w kategoriach opisu braków, wzbogacanego niekiedy pomiarem różnych funkcji społecznych. Zupełnie inne spojrzenie do koncepcji niepełnosprawności intelektualnej, opartej na opisie poziomu różnych funkcji, z powszechnie stosowaną (zwłaszcza w praktyce psychologicznej) preferencją opisu i pomiaru inteligencji przez rezultaty multianalizy, wnosi T. Witkowski – jest to spojrzenie przez zmienne. Przeniesienie akcentu z opisu stanu braków na uwarunkowania będące u źródeł tego stanu jest wejściem na drogę wprzęgnięcia niepełnosprawnych w proces społecznej rehabilitacji. Proponowany sposób widzenia różnych stopni niepełnosprawności intelektualnej nazywa on prorehabilitacyjnym. Przeniesienie sedna uwagi z opisu obniżen i braków na to, co jest u podstaw opisywanego stanu – na zmienne, może mieć poważne konsekwencje dla powszechnego stosunku do osób z niepełnosprawnością intelektualną i praktyki rehabilitacyjnej. Nie akcentuje się wtedy defektu, lecz zmienne, których uwzględnienie w procesie rehabilitacji może przyczynić się do efektywności tegoż procesu. Jest to szczególnie przydatne w pracy katechetycznej na rzecz osób z niepełnosprawnością intelektualną. Podpowiada bowiem, jakie działania należy podjąć, by podnieść poziom społecznego funkcjonowania dzieci, młodzieży i dorosłych. Szczególną uwagę zwraca na czynniki warunkujące poziom społecznych umiejętności oraz na cechy szeroko rozumianej osobowości oczekiwane w społeczeństwie¹⁴.

Z przeprowadzonych badań nad niepełnosprawnością intelektualną, które ujmują problematykę rozwoju społecznego, warto odnotować wyniki A. Giryńskiego. Jego badania wykazały m.in. pozytywny wpływ harcerstwa na osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, polegający na przyspieszeniu procesu rewalidacji społecznej tych osób. Rezultaty oddziaływań rewalidacyjno-wychowawczych harcerzy wskazują na istotny wpływ poszczególnych form zajęć harcerskich dostarczających informacji o ważności potrzeb innych osób, a także o możliwościach zaspakajania tych potrzeb. Wskazują na funkcję terapeutyczną zajęć harcerskich, zwiększających u osób z niepełno-

¹⁴ T. Witkowski. *By podnieść poziom społecznego funkcjonowania osób z upośledzeniem umysłowym*. Lublin 1997 s. 106.

sprawnością intelektualną poczucie własnej wartości, co stanowi ważny wyznacznik zwiększenia gotowości prospołecznej. Sprawdziła się hipoteza uczenia zachowań społecznie wartościowych dzięki mechanizmowi naśladownictwa i identyfikacji przez ukazanie wzorów zachowania prospołecznego osobom z niepełnosprawnością intelektualną. Rezultaty badań wskazują na celowość stwarzania osobom z niepełnosprawnością intelektualną okazji do podejmowania działań na rzecz innych, ukazywania bezpośrednich skutków własnego postępowania w trakcie akcji organizowanych przez harcerzy. Ponadto Giryński w swoich badaniach wykazał, że niepełnosprawność intelektualna w stopniu lekkim nie przesądza w sposób jednoznaczny o wyborze przez osobę zachowania prospołecznego lub nieprospołecznego. Młodzież z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim nie różni się od swoich rówieśników pełnosprawnych intelektualnie w sposób wyraźny w zakresie deklarowania gotowości do podejmowania działań na rzecz innych. Różni ją natomiast rzeczywiste zachowanie prospołeczne, w większym stopniu cechujące młodzież pełnosprawną umysłowo, u której odnotował on wyższą zgodność deklaracji o powinności prospołecznej z faktyczną realizacją tej powinności.

Z badań wynika również, że podstawowym składnikiem prawidłowego procesu socjalizacji są postawy rodzicielskie. Autor ukazał, że szczególnie niekorzystny wpływ na zachowania oczekiwane społecznie od osób z niepełnosprawnością intelektualną mają postawy rodzicielskie charakteryzujące się m.in. skrajną bezradnością, wysokim akcentowaniem swojej władzy i wyższością, nadmierną koncentracją oraz nadmiernym dystansem uczuciowym. Badania wykazały, że rodzice młodzieży z niepełnosprawnością intelektualną w większym stopniu niż rodzice młodzieży pełnosprawnej intelektualnie przejawiają postawy niepożądane wychowawczo¹⁵.

4. RECEPCJA WSKAZAŃ PSYCHOPEDAGOGICZNYCH W KATECHEZIE OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ INTELEKTUALNĄ W STOPNIU LEKKIM

Krótką charakterystyka psychopedagogiczna osób z niepełnosprawnością intelektualną pojawia się po raz pierwszy w historii polskiej katechetyki w *Podstawie programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, wpro-

¹⁵ Giryński. *Zachowania prospołeczne młodzieży lekko upośledzonej umysłowo* s. 135-137; 151-153.

wadzonej w życie w 2001 r.¹⁶ Uwzględnia ona dorobek pedagogiki specjalnej i syntetycznie charakteryzuje adresata katechezy według współcześnie przyjętych stopni niepełnosprawności intelektualnej. Odnośnie do osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim dokument stwierdza, że dzieci te charakteryzują się osłabieniem w rozwoju psychomotorycznym i umysłowym. Ich proces spostrzegania przebiega w wolniejszym tempie niż u dzieci w normie. Odnotowana jest chwiejna uwaga, o zwężonym zakresie i niepodzielna, co dodatkowo utrudnia spostrzeganie. Ogólnie podane jest, że myślenie przebiega w wolniejszym tempie niż u dzieci w normie. Największe problemy stwarza porównywanie, dostrzeganie różnic i podobieństw. Dużą trudnością jest również przyswajanie pojęć abstrakcyjnych i przeprowadzanie operacji logicznych. Uboga jest wyobraźnia dzieci. Często też nie rozumieją one czytanego tekstu lub opowiadania, gdyż nie potrafią sobie tego wyobrazić.

Kolejnym problemem ukazany przez *Podstawę programową katechezy* jest słabsza pamięć, której powodem są wcześniej wymienione zaburzenia, już w pierwszej fazie utrudniające proces zapamiętywania. Zostało przypomniane, że aby dzieci coś zapamiętały, nie wystarczą same powtórzenia. Konieczne jest posługiwanie się konkretnym przykładem. Niezwykle potrzebne są wizualne środki dydaktyczne, które pomagają zobaczyć jakby na żywo poznawany i zapamiętywany obraz czy treść. W rozwoju psychicznym dzieci odnotowane są zachowania impulsywne, kierowane popędami i emocjami w znacznie większym stopniu, niż to bywa u dzieci rozwijających się normalnie. Dzieci z niepełnosprawnością mają znacznie mniej zainteresowań, a te, które mają, są dość powierzchowne i charakterystyczne dla dzieci w młodszym wieku. Po powrocie nauki religii do szkoły istotna uwaga odnosi się do faktu, że dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim mają poważne problemy z opanowaniem czytania i pisanie. Stąd korzystanie z podręcznika, w którym głównym przekazem jest słowo adresowane do uczniów szkoły masowej, nie zdaje egzaminu. Zbyt obszerna treść powoduje szybkie zniechęcanie się do czytania. Fakt, że uczniowie nawet w klasach gimnazjalnych są na etapie sylabizowania i czytają bez zrozumienia, jest powszechny. Także pomoce, takie jak ćwiczenia do podręcznika, wymagają innego typu ćwiczeń niż słowne czy polegające na wykorzystywaniu zdolności analizy i syntezy, gdyż procesy myślowe u osób

¹⁶ Konferencja Episkopatu Polski. *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*. Kraków 2001.

z lekkim upośledzeniem umysłowym są znacznie zaburzone. Ostatnie wskazania *Podstawy programowej katechezy* odnoszą się do poważnej trudności spowodowanej niechęcią rodziców do współpracy z wychowawcą czy katechetą dziecka. Bardzo często zdarza się, że uczniowie żyją w środowiskach patologicznych, przestępczych czy niewydolnych wychowawczo. Nie mają żadnego wsparcia ze strony naturalnych rodziców. Sytuację taką pogłębia niedorozwój, który wzmacnia w dziecku postawy niepożądane, obniżenie motywacji itp. (por. PPK nr 6.1.).

Ze współczesnych badań przeprowadzonych w województwie śląskim wynika, że katecheci pracujący w szkołach z osobami z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim mają – zgodnie z wymaganiami – wykształcenie wyższe teologiczne bądź pedagogiczne (100%). Duża część katechetów uzupełniła swoje wykształcenie, podejmując studia podyplomowe z oligofrenopedagogiki, studia podyplomowe z nauki o rodzinie bądź kurs z oligofrenopedagogiki (49,9%)¹⁷. Badania te wykazały, że podstawowym czynnikiem utrudniającym pracę katechetów z tą grupą osób jest małe zainteresowanie rodziców, uwarunkowane różnymi czynnikami patologicznymi bądź biedą (21,6%). Następnym wyróżniającym się czynnikiem, który może łączyć się z pierwszym, jest słaba formacja religijna w domu rodzinnym lub jej brak (21,6%). Kolejnymi czynnikami utrudniającymi są: brak specjalnej salki katechetycznej w szkole (13,5%) oraz brak pomocy dydaktycznych i funduszy na nie (13,%). Natomiast podstawowymi czynnikami ułatwiającymi pracę katechetyczną są: przygotowanie dydaktyczne i pozytywne nastawienie katechety (31,7%) oraz współpraca z gronem pedagogicznym, parafią i rodziną (24,4%)¹⁸. W badaniach adresat katechezy deklarował, że hałas i złe zachowanie kolegów i koleżanek najbardziej przeszkadzały mu w tym, aby brać udział w lekcjach religii (90,7%); że jest świadomy, iż aby lepiej korzystać z tych lekcji, musi więcej i lepiej się uczyć (45,2%), być grzeczny (17,2%) i uczestniczyć w życiu sakramentalnym i modlitwie (13,7%). Większość katechizowanych deklaruje, że na religii czuje się dobrze (91,4%)¹⁹. Badania wykazały niepokojący fakt, że motywem pracy katechetów w szkole z dziećmi i młodzieżą z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim jest decyzja przełożonych (50%) bądź propozycja pracy w szkole

¹⁷ E. Stępuch. *Katechizacja dzieci z lekkim stopniem upośledzenia umysłowego na przykładzie wybranych grup. Studium teoretyczno-empiryczne na podstawie badań własnych w wybranych szkołach województwa śląskiego*. Lublin 2006 [mps Arch. KUL] s. 115-116.

¹⁸ Tamże s. 126-128.

¹⁹ Tamże s. 130-151.

specjalnej (13,6%); tylko mała grupa wskazała aspekt powołania do tej posługi (13,6%)²⁰.

Badania poziomu wiadomości religijnych młodzieży z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim wykazują dość znaczny zasób wiadomości z tego zakresu²¹. Niemniej badania porównawcze, mające odpowiedzieć na pytanie, czy występują istotne różnice pod względem postaw religijnych między dziećmi i młodzieżą z lekką niepełnosprawnością intelektualną a ich rówieśnikami o prawidłowym rozwoju intelektualnym, wykazały, że dzieci i młodzież z lekką niepełnosprawnością intelektualną różnią się istotnie od swoich rówieśników o prawidłowym rozwoju mniejszym zasobem wiedzy religijnej. Jest to konsekwencja niedorozwoju tych zdolności, które warunkują nabywanie wiedzy. Badania wykazały również, że dzieci i młodzież z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim przeżywają w sposób bardziej intensywny swój stosunek do Boga i wartości religijnych niż ich rówieśnicy o prawidłowym rozwoju umysłowym oraz częściej dają wyraz swoim przekonaniom²².

*

Dokumenty katechetyczne podkreślają, że przystosowanie katechezy do adresata należy rozumieć jako wyjątkowo macierzyńskie działanie Kościoła, uznającego każdą osobę, także z niepełnosprawnością intelektualną, za rolę Bożą i Bożą budowlę (por. 1 Kor 3,9), której nie należy pomijać, lecz trzeba ją uprawiać i budować z nadzieją. Decydującym kryterium jest troska Kościoła o każdego człowieka, troska o przekazanie jedyne Słowa, które zbawia. To kryterium inspiruje każdą formę katechezy, a zwłaszcza katechezę osób z niepełnosprawnością intelektualną, która wymaga od katechetów odpowiedniej kompetencji i kreatywności (por. DOK 169, 189; CT 31; KKK 24-25). Dokumenty katechetyczne postulują takie uwzględnienie psychopedagogicznej charakterystyki osób z niepełnosprawnością intelektualną, które pozwoli przygotować dla tych osób odpowiednią katechezę. Próbuje to realizować katecheza specjalna w Polsce, uwzględniając terminologię respektującą zarówno standardy pedagogiki specjalnej oraz wytyczne Kościoła powszechnego dotyczące katechezy, jak i polską tradycję katechetyczną.

²⁰ Tamże s. 160-161.

²¹ P. Bednarek. *Wiadomości religijno-moralne chłopców i dziewcząt z lekkim upośledzeniem umysłowym na przykładzie badań w Zespole Szkół nr 3 we Włocławku*. Lublin s. 74 [mps Arch. KUL].

²² J. Kostrzewski, E. Zasępa. *Postawy religijne rodziców a postawy religijne dzieci i młodzieży lekko upośledzonej umysłowo*. „Roczniki Pedagogiki Specjalnej” 8:1997 s. 244.

BIBLIOGRAFIA

- Die deutschen Bischöfe: UnBehindert Leben und Glauben teilen. Wort der deutschen Bischöfe zur Situation der Menschen mit Behinderungen. [12.03.2003]. „Die deutschen Bischöfe” nr 70 Bonn 2003.
- Katecheza osób szczególnej troski. Stan aktualny, propozycje na przyszłość. Red. A. Kiciński. Kraków: WAM 2008.
- Kiciński A.: Katecheza osób z niepełnosprawnością intelektualną w Polsce po Soborze Watykańskim II. Lublin: Wydawnictwo KUL 2007.
- Secretariado Nacional de Catequesis: Anunciar a los pobres la Buena Noticia. Magisterio de la Iglesia y minusvalías. Madrid: Edice 1995.
- Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz: Zum Religionsunterricht an Sonderschulen. Bonn 1992.
- Ufficio Catechistico Nazionale: L’iniziazione cristiana alle persone disabili. Orientamenti e proposte. Bologna: EDB 2004.
- United States Conference of Catholic Bishops: Pastoral Statement of U.S. Catholic Bishops on Handicapped Persons. Washington, D.C. 1978. (Zrewidowane nowe wydanie: United States Conference of Catholic Bishops: Pastoral Statement of U.S. Catholic Bishops on Persons with Disabilities. Washington, D.C. 1989).

CATECHESIS OF THE MILDLY INTELLECTUALLY DISABLED
CONSIDERING THE PSYCHO-PEDAGOGICAL CHARACTERISTICS

Summary

Catechetical documents emphasize that adjusting the catechesis to its addressee should be understood as an exceptionally maternal activity on the part of the Church that recognizes each person, also an intellectually disabled one, as a Divine role and a Divine structure (cf. I Cor 3, 9), who should not be ignored, but has to be cultivated and built with hope. The deciding criterion is the Church's care of each man, care of transmitting the only Word that redeems. This criterion inspires each form of catechesis, and especially the catechesis of people intellectually disabled, requiring religion teachers to show proper competence and creativity (cf. *General Directory of Catechesis* 169, 189; CT 31; CCC 24-25). Catechetical documents also suggest that the psycho-pedagogical characteristics of intellectually disabled people should be considered in such a way, which could allow preparing a special catechesis for them. In Poland special catechesis tries to achieve this aim, taking into consideration the terminology respecting both the standards of special pedagogy and the directives of the Catholic Church concerning catechesis, as well as the Polish catechetical tradition

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: katecheza osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, adresat katechezy.

Key words: catechesis of mildly intellectually disabled people, addressee of the catechesis.